

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΥΚΛΕΙΔΗ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΤΟΥ ΝΕΑΠΟΛΙΤΗ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΙΑΛΑΡΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Το 1896, δημοσιεύεται από τον Heinrich Menge η κριτική έκδοση και η λατινική μετάφραση του *Υπομνήματος στα Δεδομένα του Ευκλείδη*, ενός εκ των δύο σωζόμενων έργων του Μαρίνου του Νεαπολίτη. Τόσο στην κριτική έκδοση του Menge όσο και σε όλες τις άλλες μεταφράσεις του *Υπομνήματος* που ακολούθησαν, εμφανίζεται ένα μεταφραστικό ατόπημα σχετικά με την απόδοση της φράσης «τὸ λογικὸν πρὸς τὸ πεζόν». Ο στόχος του παρόντος σημειώματος είναι να αποκαταστήσει το νόημα του αρχαίου ελληνικού κειμένου και να αναδείξει τις δυνατές προεκτάσεις της προτεινόμενης μετάφρασης.

ABSTRACT. Back in 1896, Heinrich Menge published the critical edition of the *Introduction to Euclid's Data*, one of the two extant works by Marinus of Neapolis, accompanied by a Latin translation. In Menge's work, as well as in all other translations that followed it, there appears an oversight regarding the translation of the phrase 'τὸ λογικὸν πρὸς τὸ πεζόν'. The aim of the present note is to restore the meaning of the ancient Greek text and to examine the possible outcomes of the proposed translation.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Μαρίνος ο Νεαπολίτης έζησε στα τέλη του 5ου αιώνα μ.Χ. και υπήρξε διάδοχος του Πρόκλου στη διεύθυνση της Νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών¹. Από το σύνολο του συγγραφικού του έργου, διασώζονται μόνο δύο κείμενα: ο *Βίος του Πρόκλου*² και το *Υπόμνημα στα Δεδομένα του Ευκλείδη*. Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται σε ένα μεταφραστικό

Ο Μ. ΣΙΑΛΑΡΟΣ είναι Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας των Επιστημών στην Αρχαιότητα στο Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το κείμενο που δημοσιεύεται εδώ επεξεργάζεται ιδέες του συγγραφέα που πρωτοπαρουσιάστηκαν στο Μ. ΣΙΑΛΑΡΟΣ, R. MATERA, J. GERHOLD ΚΑΙ G. JORDÁN (επιμ.): «Searching for Definitions: Marinus' Introduction to Euclid's Data», *Sciamos* 20 (2019), 119-155. Το κείμενο βελτιώθηκε σημαντικά από τις εύστοχες παρατηρήσεις της Κατερίνας Ιεροδιακόνου, του Παύλου Καλλιγιά και του Γιάννη Χριστιανίδη.

¹Για τα εργοβιογραφικά στοιχεία του Μαρίνου, βλ. O. SCHISSEL VON FLESCHENBERG: «Marinos (Neuplat.)». Στην εγκυκλοπαίδεια *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, τ. XIV 2. 1930, 1759-1767.

²Για τη βιογραφία του Πρόκλου από τον Μαρίνο, βλ. H. D. SAFFREY και A.-PH. SEGONDS (επιμ.): *Marinus: Proclus, ou sur le Bonheur*. Paris: Les Belles Lettres, 2001·M. EDWARDS (επιμ.): *Neoplatonic Saints: The Lives of Plotinus and Proclus by their Students*. Liverpool:

ζήτημα που εντοπίζεται στο δεύτερο έργο. Προτού, όμως, προχωρήσουμε στην ανάλυση του εν λόγω χωρίου, χρειάζεται να παρατεθούν ορισμένες εισαγωγικές πληροφορίες για τα Δεδομένα του Ευκλείδη, για την κειμενική παράδοση του *Υπομνήματος* αλλά και για την κατάσταση της πρόσφατης σχετικής ιστορικής έρευνας.

Τα Δεδομένα του Ευκλείδη, το κείμενο δηλαδή για το οποίο γράφεται το *Υπόμνημα* του Μαρίνου, είναι μια σχετικά μικρή μαθηματική πραγματεία, η οποία περιλαμβάνει 15 ορισμούς και 94 προτάσεις³. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο ότι όλες οι προτάσεις ακολουθούν ένα συγκεκριμένο μοτίβο: αποδεικνύουν ότι εάν μια γεωμετρική οντότητα ή ιδιότητα μάς έχει δοθεί κατά μια έννοια, τότε και κάποια άλλη γεωμετρική οντότητα/ιδιότητα μάς έχει επίσης δοθεί κατά μια έννοια⁴. Για παράδειγμα, η πρόταση 4 αποδεικνύει ότι «Αν από ένα δεδομένο μέγεθος αφαιρεθεί ένα δεδομένο μέγεθος, το υπολειπόμενο <μέγεθος> θα είναι δεδομένο» και η πρόταση 8 ότι «Αυτά που έχουν δεδομένο λόγο προς το ίδιο <μέγεθος>, θα έχουν δεδομένο λόγο και μεταξύ τους»⁵.

Όπως γίνεται άμεσα αντιληπτό από τα παραπάνω παραδείγματα, η έννοια του να είναι κάτι «δεδομένο» είναι κομβική στο πλαίσιο των Δεδομένων. Πράγματι, ο Ευκλείδης αφιερώνει τουλάχιστον τρεις ορισμούς για να εξηγήσει τους τρόπους με τους οποίους κάτι μπορεί να θεωρείται «δεδομένο»: συγκεκριμένα, κάτι μπορεί να είναι «δεδομένο» «ως προς το μέγεθος» (ορισμός 1), «ως προς το είδος» (ορισμός 3) και «ως προς τη θέση» (ορισμός 4)⁶. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ένας γενικός ορισμός της έννοιας «δεδομένου» δεν διατυπώνεται στα Δεδομένα. Είναι μάλλον απίθανο ο ίδιος ο Ευκλείδης ή οι άλλοι μαθηματικοί της εποχής του να θεωρούσαν ότι η ύπαρξη ενός γενικού ορισμού του «δεδομένου» ήταν

Liverpool University Press, 2000· R. MASULLO (επιμ.): *Marino di Neapoli: Vita di Proclo*. Napoli: D'Auria, 1985.

³Η κριτική έκδοση των Δεδομένων δημοσιεύτηκε το 1896 από τον Menge και περιλαμβάνεται στον τόμο VI της έκδοσης των *Απάντων* του Ευκλείδη από τον Heiberg (*Euclidis Opera Omnia* 1883–1916). Για τις μεταφράσεις των Δεδομένων, βλ. F. ACERBI: *Euclide: Tutte le Opere*, Milan: Bompiani, 2007, 2485–2524· C. M. TAISBAK (επιμ.): *Euclid's Data*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003· G. L. MCDOWELL και M. A. SOKOLIK (επιμ.): *The Data of Euclid Translated from the Text of Menge*. Baltimore: Union Square Press, 1993.

⁴Η πρόταση 79 αποτελεί τη μόνη εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα. Θεωρείται, εν τούτοις, ορθώς, ως ύστερη κειμενική παρεμβολή· βλ. C. M. TAISBAK (επιμ.): *Euclid's Data*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003, 196. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόταση 79 δεν εμφανίζεται στην αραβική παράδοση· βλ. N. SIDOLI και Y. ISAHAYA (επιμ.): *Thābit ibn Qurra's Restoration of Euclid's Data: Text, Translation, Commentary*. New York: Springer, 2018.

⁵Για τη μετάφραση των Δεδομένων του Ευκλείδη στα νέα ελληνικά, καθώς και για τη σχετική σχολιαστική παράδοση, βλ. Μ. ΣΙΑΛΑΡΟΣ και Ν. ΜΑΡΑΚΑΣ (επιμ.): *Τα Δεδομένα του Ευκλείδη και η ελληνική σχολιαστική παράδοση*. Ηράκλειο: ΠΕΚ (υπό δημοσίευση).

⁶Προβλ. τη σχετική συζήτηση του Πρόκλου στο G. FRIEDLEIN (επιμ.): *Proclus: Commentarii in Primum Euclidis Elementorum Librum*. Leipzig: Teubner, 1873, 205.13–206.11.

απαραίτητη⁷. Φαίνεται, όμως, ότι ορισμένοι ύστεροι συγγραφείς θεώρησαν την απουσία ενός γενικού ορισμού ως αδυναμία του έργου και, έτσι, προσπάθησαν να αποδώσουν οι ίδιοι έναν. Παρόλο που τα κείμενα αυτά έχουν χαθεί, αναφορές σε αυτά διασώζονται στο *Υπόμνημα* του Μαρίνου.

Ως προς το κειμενικό είδος, το *Υπόμνημα* ανήκει σε μια αναγνωρισμένη κατηγορία εισαγωγικών κειμένων που αφθονούσαν στις νεοπλατωνικές σχολές και λειτουργούσαν ως προαναγνώσματα σε διάσημα κείμενα της αρχαιότητας, όπως τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Ο κύριος στόχος αυτών των υπομνημάτων ήταν να διασαφηνίσουν βασικά θέματα, πριν ο μαθητής προχωρήσει στη μελέτη του κειμένου, όπως το νόημα του τίτλου, το θέμα και η δομή του έργου, καθώς και η σχέση του με άλλα συναφή κείμενα⁸. Η πραγματεία του Μαρίνου διαθέτει όλα αυτά τα χαρακτηριστικά⁹.

Σχετικά με το *Υπόμνημα*, έχουν πραγματοποιηθεί μόλις δύο εκτενείς μελέτες: μια μονογραφία από τον Maurice Michaux το 1947 στα γαλλικά και η διδακτορική διατριβή του Φίλιππου Φουρναράκη το 2005 στα ελληνικά¹⁰. Έχουν, επίσης, δημοσιευτεί ελάχιστα μόνο μελέτες που επικεντρώνονται σε συγκεκριμένες πτυχές του έργου: ο Jaap Mansfeld αναγνώρισε το κειμενικό είδος στο οποίο ανήκει¹¹, ο Fabio Acerbi το μετάφρασε στα ιταλικά (ως μέρος του παραρτήματος της μετάφρασής του των έργων του Ευκλείδη)¹², ο Marinus Taisbak το μετάφρασε στα αγγλικά (ως μέρος του παραρτήματος της μετάφρασής του των *Δεδομένων* του

⁷Οι βασικές προκείμενες αυτής της άποψης εντοπίζονται ήδη στον W. R. KNORR: *The Ancient Tradition of Geometric Problems*. Boston: Birkhäuser, 1986, 368. Παρουσιάζονται, όμως, πιο ξεκάθαρα στον N. SIDOLI: «The concept of given in Greek mathematics». *Archive for History of Exact Sciences* 72 (2018), 353–402. Για την ίδια θέση, βλ. M. SIALAROS, R. MATERA, J. GERHOLD και G. JORDÁN (επιμ.): «Searching for Definitions: Marinus' Introduction to Euclid's Data», *Sciamvs* 20 (2019), 119–155.

⁸Για μια λεπτομερή μελέτη σχετικά με τα υπομνήματα ως κειμενικό είδος, βλ. J. MANSFELD: *Prolegomena: Questions to Be Settled Before the Study of an Author, or a Text*, Leiden: Brill, 1994.

⁹Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, το *Υπόμνημα* μπορεί να περιγράφεται ως «εισαγωγή», «υπόμνημα» ή «προαναγνώσμα» αλλά οπωσδήποτε όχι ως «σχολιασμός» (commentary), όπως συχνά αναφέρεται στην παλαιότερη βιβλιογραφία: βλ. τη σχετική συζήτηση στο M. SIALAROS, R. MATERA, J. GERHOLD και G. JORDÁN (επιμ.): «Searching for Definitions: Marinus' Introduction to Euclid's Data», *Sciamvs* 20 (2019), 122–124.

¹⁰M. MICHAUX (επιμ.): *Le Commentaire de Marinus aux Data d' Euclide*, Louvain: Université de Louvain, 1947. Φ. ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ: *Μια νέα ερμηνεία της γεωμετρικής ανάλυσης των αρχαίων Ελλήνων και μια νέα θεώρηση των Δεδομένων του Ευκλείδη, υπό το φως της διάκρισης μεταξύ των μαθηματικών όρων «δοθέν» και «δεδομένον»*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2005 (μια αναθεωρημένη έκδοση της μετάφρασης εμφανίζεται στο Φ. ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ «Το νόημα του όρου «Δεδομένον» κατά τον Μαρίνο τον Φιλόσοφο». Στο Δ. ΑΝΑΠΟΛΙΤΑΝΟΣ (επιμ.): *Στιγμές και διάρκειες*. Αθήνα: Νεφέλη, 2009, 305–326).

¹¹J. MANSFELD: *Prolegomena Mathematica: from Apollonius of Perga to Late Neoplatonism*, Boston: Brill, 1998, 61–65.

¹²F. ACERBI: *Euclide: Tutte le Opere*, Milan: Bompiani, 2007, 2485–2524.

Ευκλείδη)¹³, ενώ μια αναθεωρημένη και σχολιασμένη αγγλική μετάφραση του *Υπομνήματος* εμφανίστηκε μόλις το 2019 από τους Michalis Sialaros, Rosa Matera, Jan Gerhold και Gonzalo Gordán¹⁴. Όλες οι υπόλοιπες αναφορές στο *Υπόμνημα* του Μαρίνου είναι, κατά κανόνα, αποσπασματικές, περιστασιακές και αναφέρονται πάντα στη σχέση του έργου με τα *Δεδομένα* του Ευκλείδη. Αγνοούν, δηλαδή, την όποια αξία μπορεί να έχει το *Υπόμνημα* ως αυτόνομη πραγματεία¹⁵.

2. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ «ΛΟΓΙΚΟ» ΚΑΙ ΤΟ «ΠΕΖΟ»;

2.1. **Σύνοψη της μεθοδολογίας του Μαρίνου.**¹⁶ Ήδη στους πρώτους στίχους του *Υπομνήματος*, ο Μαρίνος εκθέτει τον πρώτο και κύριο στόχο της πραγματείας: να βρεθεί ο κατάλληλος ορισμός για το «δεδομένο». Η μεθοδολογία που ακολουθεί μπορεί να διακριθεί σε τέσσερα στάδια, η έναρξη και η λήξη των οποίων διατυπώνεται ρητά:

- I. Στο πρώτο βήμα, απαριθμούνται οι παλαιότεροι ορισμοί του «δεδομένου» και διαχωρίζονται σε «απλούς» και «σύνθετους». Σύμφωνα με τον Μαρίνο, η πρώτη κατηγορία (που περιλαμβάνει όρους όπως το «τεταγμένον», το «γνώριμον» και το «ρητόν»), αναφέρεται σε χαρακτηριστικές ιδιότητες του «δεδομένου», ενώ η δεύτερη (που περιλαμβάνει όρους όπως το «τεταγμένον και πόριμον» και το «γνώριμον και πόριμον») αναφέρεται σε πλήρεις ορισμούς, με βάση το γένος και την ειδοποιό διαφορά.
- II. Στη συνέχεια, ο Μαρίνος εξηγεί το νόημα των εμπλεκόμενων όρων και των αντιθέτων τους (συγκεκριμένα, τους όρους «τεταγμένον/άτακτον», «γνώριμον/άγνωστον», «πόριμον/άπορον» και «ρητόν/άρρητον»), συνοδεύοντας την περιγραφή του με αρκετά μαθηματικά παραδείγματα.
- III. Στο τρίτο βήμα, εξετάζει τους προαναφερθέντες όρους ανά ζεύγη, προσπαθώντας να εντοπίσει τις ομοιότητες και τις διαφορές τους

¹³C. M. TAISBAK (επιμ.): *Euclid's Data*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003, 242-249.

¹⁴M. SIALAROS, R. MATERA, J. GERHOLD και G. JORDÁN (επιμ.): «Searching for Definitions: Marinus' Introduction to Euclid's Data», *Sciamvs* 20 (2019), 119-155. Συμπληρωματικές μελέτες είναι N. SIDOLI: «The concept of given in Greek mathematics». *Archive for History of Exact Sciences* 72 (2018), 353-402 και F. ACERBI: «The language of the 'givens': Its form and its use as a deductive tool in Greek mathematics». *Archive for History of Exact Sciences* 65 (2011).

¹⁵Για μια επισκόπηση της παλαιότερης βιβλιογραφίας, βλ. Φ. ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ: *Μια νέα ερμηνεία της γεωμετρικής ανάλυσης των αρχαίων Ελλήνων και μια νέα θεώρηση των Δεδομένων του Ευκλείδη, υπό το φως της διάκρισης μεταξύ των μαθηματικών όρων «δοθέν» και «δεδομένον»*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2005, 69-72.

¹⁶Η δομή της μεθοδολογίας του Μαρίνου, παρουσιάζεται αναλυτικά στο M. SIALAROS, R. MATERA, J. GERHOLD και G. JORDÁN (επιμ.): «Searching for Definitions: Marinus' Introduction to Euclid's Data», *Sciamvs* 20 (2019), 119-155.

και, έτσι, να περιγράψει τη σχέση τους. Για παράδειγμα, συζητώντας τους όρους «τεταγμένον» και «γνώριμον» καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτοί δεν είναι ούτε αντιστρέψιμοι αλλά ούτε και είναι ο ένας γνήσιο υποσύνολο του άλλου. Οι πιθανές σχέσεις που έχουν οι όροι μεταξύ τους είναι τελικά τέσσερις: Οι όροι ενδέχεται (α) να παρουσιάζουν σχέση επαλληλίας, (β) να παρουσιάζουν σχέση υπαλληλίας, (γ) να είναι άσχετοι μεταξύ τους, ή (δ) να είναι ίσοι μεταξύ τους και, άρα, αντιστρέψιμοι.

IV. Στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας, ο Μαρίνος εφαρμόζει ορισμένα κριτήρια για να καταλήξει στην επιλογή του καλύτερου ορισμού του «δεδομένου».

2.2. Το προβληματικό χωρίο. Κατά το στάδιο III (όπως αναφέρεται παραπάνω) της διαδικασίας, ο Μαρίνος εξετάζει και το ζεύγος των όρων «τεταγμένον» και «γνώριμον». Η σχέση τους περιγράφεται με τον εξής τρόπο (242.19-242.25)¹⁷:

ὥστε φανερόν, ὅτι ἔσται τοῦ
τεταγμένου τὸ μὲν γνώριμον, τὸ δὲ
ἄγνωστον, καὶ ἀνάπαλιν δὲ τοῦ
γνωρίμου τὸ μὲν τεταγμένον, τὸ δὲ
ἄτακτον. καὶ οὕτως ἔχει ταῦτα πρὸς
ἄλληλα, ὡς τὸ λογικὸν πρὸς τὸ πεζόν·
οὔτε γὰρ ἐξισάζει τὰ τοιαῦτα οὔτε μὴν
τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου ἐπὶ πλεόν ἐστίν

Εἶναι, συνεπῶς, προφανές ὅτι ορισμένα
«τεταγμένα» θα εἶναι «γνώριμα» καὶ ἄλλα
«ἄγνωστα», ἐνῶ, ἀντίστροφα, ορισμένα «γνώριμα»
θα εἶναι «τεταγμένα» καὶ ἄλλα «ἄτακτα».
Δηλαδή, ἔχουν μεταξύ τους τὴν ἴδια σχέση, ὅπως
αυτὴ που ἔχει τὸ «λογικὸ» πρὸς τὸ «πεζό»,
καθὼς αὐτὰ οὔτε ταυτίζονται οὔτε
ἔχουν σχέση υπαλληλίας μεταξύ τους.

Το 1896, ο Heinrich Menge δημοσίευσε την κριτική έκδοση του *Υπομνήματος*, συνοδευόμενη από μια λατινική μετάφραση¹⁸. Σε αυτό το έργο, η φράση «ὡς τὸ λογικὸν πρὸς τὸ πεζόν» αποδόθηκε ως «ut ars disserendi er oratio pedestris». Η ίδια μεταφραστική φιλοσοφία εμφανίστηκε σε όλες, ανεξαιρέτως, τις μεταφράσεις του *Υπομνήματος* που ακολούθησαν. Συγκεκριμένα, ο Taisbak μεταφράζει το χωρίο στα αγγλικά ως «as eloquence to prose»¹⁹, ο Acerbi στα ιταλικά ως «come la prosa strutturata rispetto al linguaggio ordinario»²⁰ και ο Φουρναράκης ως «ὅπως η τέχνη του πεζού λόγου και η πεζή ομιλία»²¹. Όλοι οι παραπάνω θεώρησαν ότι η βασική ιδέα που ήθελε ο Μαρίνος να μεταφέρει είναι η εξής: από τα πράγματα που μπορούν να θεωρηθούν ότι ανήκουν στην τέχνη του λόγου, ορισμένα είναι γραμμένα σε πεζό λόγο (πρόζα) ενώ άλλα όχι· αντίστοιχα, από αυτά που είναι γραμμένα σε πεζό λόγο, μερικά ανήκουν στην τέχνη του λόγου ενώ άλλα όχι. Θεώρησαν δηλαδή ότι η σχέση επαλληλίας που εμφανίζεται στο ζεύγος των όρων «τεταγμένο»

¹⁷Η μετάφραση και η έμφαση είναι του συγγραφέα.

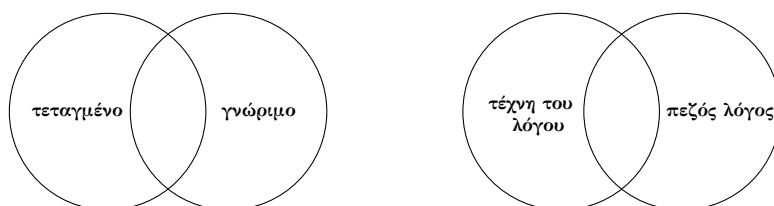
¹⁸Βλ. υποσημείωση 3.

¹⁹C. M. TAISBAK (επιμ.): *Euclid's Data*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003, 245.

²⁰F. ACERBI: *Euclide: Tutte le Opere*, Milan: Bompiani, 2007, 2505.

²¹Φ. ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ «Το νόημα του όρου «Δεδομένο» κατά τον Μαρίνο τον Φιλόσοφο». Στο Δ. ΑΝΑΠΟΛΙΤΑΝΟΣ (επιμ.): *Στιγμές και διάρκειες*. Αθήνα: Νεφέλη, 2009, 312.

και «γνώριμο» είναι ανάλογη με τη σχέση που έχουν οι όροι «τέχνη του λόγου» και «πεζός λόγος» (βλ. Γράφημα 1).

Γράφημα 1: Γραφική απεικόνιση των σχέσεων «τεταγμένο/γνώριμο» και «τέχνη του λόγου/πεζή ομιλία»

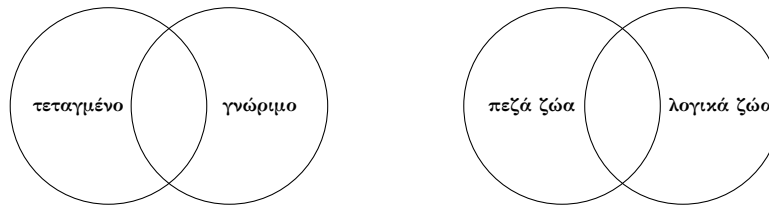
Αυτή η ερμηνεία διασώζει το γενικότερο επιχείρημα του Μαρίνου, ότι δηλαδή οι όροι «τεταγμένο» και «γνώριμο» παρουσιάζουν σχέση επαλληλίας. Αυτός είναι, ενδεχομένως, και ο λόγος που η μετάφραση της φράσης «ὡς τὸ λογικὸν πρὸς τὸ πεζόν» δεν εξετάστηκε ουσιαστικά ποτέ στο παρελθόν, παρά τα πολλά προβλήματα που παρουσιάζει. Πιο συγκεκριμένα, το παραλειπόμενο ουδέτερο ουσιαστικό στο οποίο είναι επιθετικοί προσδιορισμοί το «πεζόν» και το «λογικόν» παραμένει αδιευκρίνιστο, ενώ σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να είναι ο «λόγος» (αρσενικό γένος). Επίσης, το γεγονός ότι ανάλογο παράδειγμα δεν εμφανίζεται στην αρχαία φιλοσοφική γραμματεία δεν μας επιτρέπει να κατανοήσουμε το γιατί ο Μαρίνος επικαλείται τη σχέση μεταξύ «πεζού» και «λογικού» για να βοηθήσει τους μαθητές του να κατανοήσουν τη σχέση μεταξύ «τεταγμένου» και «γνώριμου». Το παραπάνω σημείο είναι ιδιαίτερα προβληματικό, αν αναλογιστεί κανείς ότι η αναφορά είναι άμεση, λακωνική και διατυπωμένη με ύφος παιδαγωγικό. Με άλλα λόγια, ο Μαρίνος θεωρεί ότι οι έννοιες είναι τόσο οικείες στους μαθητές του που δεν χρειάζονται πολλά λόγια για να θεμελιωθεί ο παραλληλισμός τον οποίο μόλις έχει διατυπώσει.

2.3. Η προτεινόμενη μετάφραση. Προκειμένου να απαλειφθούν τα παραπάνω προβλήματα, με την παρούσα σημείωση προτείνεται ότι οι προσδιορισμοί «πεζόν» και «λογικόν» αναφέρονται στο ουσιαστικό «ζώο» (ή, υπό προϋποθέσεις, και «ον»). Υπό αυτή την ερμηνεία, ο Μαρίνος παραπέμπει τους μαθητές τους στη σχέση μεταξύ δύο εννοιών που απαντώνται συχνά στα αρχαία φιλοσοφικά κείμενα και στους ύστερους σχολιαστές σε σχέση με τον ορισμό της έννοιας «άνθρωπος».

Σύμφωνα με την παράδοση, τα όντα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, τα «έλλογα» (όπως είναι οι θεοί ή οι άνθρωποι) και τα «μη έλλογα» (όπως είναι τα πτηνά ή τα ψάρια). Τα ζώα με την σειρά τους διακρίνονται σε «έλλογα» και «μη έλλογα»²², ενώ, σύμφωνα με μια άλλη κατηγοριοποίηση, τα ζώα χωρίζονται σε «πεζά» (όπως είναι ο άνθρωπος) και σε «μη

²²Βλ. τη σχετική συζήτηση στο L. JOHNSON: *Power, Knowledge, Animals*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012, 80.

πεζά» (όπως είναι τα πτηνά ή τα ερπετά). Οι παραπάνω κατηγοριοποιήσεις εμφανίζουν σχέση επαλληλίας, ενώ στην τομή τους βρίσκεται η έννοια «άνθρωπος» αφού ανήκει και στις δύο. Υπό το πρίσμα των παραπάνω, ο Μαρίνος φαίνεται να λείπει στους μαθητές του: «Για να κατανοήσετε καλύτερα τη σχέση «τεταγμένου» και «γνώριμου», σκεφτείτε ότι είναι ίδια με τη σχέση που έχει το «πεζό» με το «λογικό» ως ιδιότητες του ανθρώπου, τις οποίες μελετήσαμε όταν αναζητούσαμε τον σωστό ορισμό του ανθρώπου».

Γράφημα 2: Γραφική απεικόνιση των σχέσεων «τεταγμένο/γνώριμο» και «πεζό/λογικό ον»

Αξιίζει να σημειωθεί ότι η προσπάθεια εξεύρεσης των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων (και τελικά του ορισμού) της έννοιας του «άνθρωπου» εμφανίζεται σε πολλά αριστοτελικά χωρία²³: για παράδειγμα, στα *Αναλυτικά πρότερα* (91b39–2, 92a1) ο Αριστοτέλης διερωτάται: «τί ἐστὶν ἄνθρωπος; ζῶν θνητόν, ὑπόπουν, δίπουν, ἄπτερον, στα *Μετά τα φυσικά* (1038a3ff), εξηγώντας τη μέθοδο της διαίρεσης, εξετάζει τους όρους «δίποδο» και «ζώο», ενώ στα *Ηθικά Νικομάχεια* (π.χ. 1097b33-1098a5) αναφέρεται στον «λόγο» ως χαρακτηριστική ιδιότητα του ανθρώπου²⁴. Το θέμα απασχόλησε και προγενέστερους συγγραφείς, αφού αντίστοιχες συζητήσεις εμφανίζονται ήδη στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα (266e 4-11)²⁵, ενώ είναι βέβαιο ότι κέντρισε το ενδιαφέρον των ὕστερων σχολιαστών.

²³Για μια πρόσφατη ανάλυση και παραπομπές στα αριστοτελικά χωρία που εξετάζουν τις χαρακτηριστικές ιδιότητες του ανθρώπου, βλ. C. KIETZMANN «Aristotle on the Definition of What It Is to Be Human». Στο G. KEIL και N. KREFT (επιμ.): *Aristotle's Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 25-43. Επίσης βλ. G. M. DEDURAND: «L'Homme Raisonnable Mortel: Pour l'Histoire d'une Definition», *Phoenix* 27 (1973), 328-344.

²⁴Αντίστοιχα, βλ. W. D. Ross (επιμ.): *Aristotle: Analytica Priora et Posteriora*. Oxford: Clarendon Press, 1964· W. D. Ross (επιμ.): *Aristotle's Metaphysics*. Oxford: Clarendon Press, 1924· I. BYWATER (επιμ.): *Aristotle: Ethica Nicomachea*. Oxford: Clarendon Press, 1894. Για μια συζήτηση σχετικά με το γνωστό απόσπασμα των *Πολιτικών*, όπου ο Αριστοτέλης ορίζει τον άνθρωπο ως «έλλογο ζώο», βλ. C. KIETZMANN «Aristotle on the Definition of What It Is to Be Human». Στο G. KEIL και N. KREFT (επιμ.): *Aristotle's Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 25-26.

²⁵Βλ. J. BURNER (επιμ.): *Platonis Opera*. Oxford: Clarendon Press, 1900-1907.

Για παράδειγμα, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς ορίζει τον άνθρωπο ως «θητόν», «χερσαῖον», «πεζόν», και «λογικόν»²⁶, ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς καταγράφει ότι ανάμεσα στις χαρακτηριστικές ιδιότητες του ανθρώπου είναι να είναι «πεζόν» και «λογικόν» ζώο²⁷, ενώ στον Φιλόπονο εμφανίζεται μια ανάλυση που παρουσιάζει ομοιότητες με αυτή του Μαρίνου²⁸. Ειδικά το ακροατήριο της Νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών φαίνεται ότι ήταν εξοικειωμένο με μια θεωρία περί ορθής απόδοσης ορισμών²⁹.

Η προτεινόμενη νέα μετάφραση του «πεζού» και «λογικού» ως αναφορά στις χαρακτηριστικές ιδιότητες της έννοιας «άνθρωπος» και όχι ως χαρακτηριστικά του λόγου, υποστηρίζεται και από άλλα στοιχεία: Ο (α) στόχος του *Υπομνήματος* (η αναζήτηση, δηλαδή, ενός ορθού ορισμού μιας καθολικής έννοιας και η διατύπωσή του με όρους «γένους και ειδοποιούς διαφοράς»), ο (β) τρόπος ανάπτυξης του θέματος (η απαρίθμηση των ενδόξων), και (γ) τα κριτήρια απόδοσης ορισμών που εφαρμόζονται (για παράδειγμα, η ιδέα ότι αυτό που ορίζει και αυτό που ορίζεται πρέπει να είναι αντιστρέψιμα) παρουσιάζουν αριστοτελική επίδραση³⁰. Αυτό είναι, υπό μια έννοια, αναμενόμενο: ο Μαρίνος ήταν πολύ εξοικειωμένος με τις πραγματείες του Αριστοτέλη, αφού αναφέρεται ότι έγραψε σχετικούς σχολιασμούς και υπομνήματα, ενώ, μετά τον θάνατο του Πρόκλου δέχθηκε ισχυρή κριτική από τον Ισίδωρο για την προτίμησή του στον Αριστοτέλη³¹.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σημείωση, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η παραδοσιακή μετάφραση του «πεζού και λογικού» ως αναφορά

²⁶Στρωματείς 8.5.6.19, 8.6.8.7· βλ. M. HAVRDA (επιμ.): *The So-Called Eighth Stromateus by Clement of Alexandria*. Leiden: Brill, 2016.

²⁷Βλ. *Εις μετά τα φυσικά* 520.17, *Εις τοπικά* 307.28, 366.8 (αντίστοιχα, M. HAYDUCK (επιμ.): *Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis metaphysica commentaria*. Reimer: Berlin, 1891 και M. WALLIES (επιμ.): *Alexandri Aphrodisiensis in Aristotelis topicorum libros octo commentaria*. Reimer: Berlin, 1891.

²⁸Βλ. Φιλόπονος, *Εις αναλυτικά πρότερα* XIII (3) 346.27 και XIII (3) 403.19 (M. WALLIES (επιμ.): *Ioannis Philoponi in Aristotelis analytica priora commentaria*. Reimer: Berlin, 1905). Πρβλ. Φιλόπονος, *Εις κατηγορίες* XIII (1) 64. 18–19 (A. BUSSE (επιμ.): *Philoponi (olim Ammonii) in Aristotelis categorias commentarium*. Reimer: Berlin, 1898). Επίσης, βλ. Θεμιστιος, *Εις φυσικά* Ph. V (2) 171.21 (H. SCHENKL (επιμ.): *Themistii in Aristotelis physica paraphrasis*. Reimer: Berlin, 1900) και Σιμπλίκιος, *Εις κατηγορίες* VIII 57.5 (K. KALBFLEISCH (επιμ.): *Simplicii in Aristotelis categorias Commentarium*. Reimer: Berlin, 1907). Οι σχετικές συζητήσεις δεν περιορίζονται στους σχολιαστές του Αριστοτέλη, βλ., για παράδειγμα, στο *Περί διαφοράς σφυγμών* του Γαληνού (C. G. KÜHN (επιμ.): *De differentia pulsuum libri iv*. Leipzig: Teubner, 1824 (1965), 8.739.12).

²⁹Ο Πρόκλος, για παράδειγμα, στα σχόλιά του στον *Τίμαιο* παραπέμπει σε «θεωρία ορισμών»· βλ. H. TARRANT, D. BALTZLY, D. T. RUNJA και M. SHARE (επιμ.): *Proclus: A Commentary on Plato's Timaeus*, 5 τ. Cambridge: Cambridge University Press 2007-2016, 241.31-243.2.

³⁰Αυτά αναπτύσσονται ενδελεχώς στο M. SIALAROS, R. MATERA, J. GERHOLD και G. JORDÁN (επιμ.): «Searching for Definitions: Marinus' Introduction to Euclid's Data», *Sciamvs* 20 (2019), 119-155.

³¹Βλ. *ο.π.*, 148-149.

στην «τέχνη του λόγου και τον πεζό λόγο» είναι άστοχη. Στο συγκεκριμένο χωρίο, ο Μαρίνος απλώς παραπέμπει τους μαθητές του στον ορισμό της έννοιας «άνθρωπος». Κατ' ακρίβεια, ο τρόπος με τον οποίο ο Μαρίνος παρουσιάζει τον παραλληλισμό, φανερώνει ότι περιμένει από τους μαθητές του να κατανοήσουν αμέσως την υπό συζήτηση σχέση μεταξύ «τεταγμένου» και «γνώριμου», υποδηλώνοντας έτσι ότι οι σχετικές συζητήσεις για την έννοια «άνθρωπος» έγιναν στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν.